

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Спеціальна моніторингова місія в Україні

ТЕМАТИЧНИЙ ЗВІТ

ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ТА ДОСТУП
ДІТЕЙ ДО ОСВІТИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Січень 2015 — березень 2020

Липень 2020

Опубліковано Спеціальною моніторинговою місією ОБСЄ в Україні

© Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні 2020 р.

Усі права захищені. Використання та копіювання змісту цього видання дозволяється в некомерційних цілях та за умови обов'язкового посилання на Спеціальну моніторингову місію ОБСЄ в Україні.

Звіт англійською, українською та російською мовами доступний в електронному вигляді за посиланням:

<https://www.osce.org/ukraine-smm>

ЗМІСТ

Короткий виклад	4
Вступ	5
Діяльність СММ із моніторингу навчальних закладів	6
Вплив обстрілів із легкого та важкого озброєння на навчальні заклади за 2015–2019 роки	8
Жертви серед цивільного населення на території навчальних закладів і поблизу них унаслідок порушень режиму припинення вогню	9
Пошкодження навчальних закладів	10
Ремонт пошкоджених навчальних закладів	11
Підтвердження відданості припиненню вогню з нагоди початку навчального року	12
Небезпека через наявність мін та інших вибухових пристроїв	14
Навчальні заклади поблизу військових позицій або позицій військового типу та техніки (на відстані менше 1 км)	16
Труднощі, із якими стикаються діти та співробітники шкіл	18
Свобода пересування цивільного населення і доступ до закладів освіти	19
Школи в підконтрольній урядові Мар'їнці та непідконтрольному урядові Докучаєвську	20
Перешкоди доступу СММ до навчальних закладів	22
Заключні спостереження	23

КОРОТКИЙ ВИКЛАД

З 2015 року Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (СММ) здійснює моніторинг і звітує про вплив конфлікту на навчальні заклади та доступ дітей до освіти в охоплених конфліктом районах Донецької та Луганської областей України в рамках виконання передбачених мандатом завдань зі збору інформації та звітування про безпекову ситуацію, а також моніторингу та сприяння дотриманню прав людини.

З огляду на це, починаючи з 2015 року, здійснення моніторингової діяльності СММ включає фіксацію пошкоджень навчальних закладів внаслідок обстрілів із легкого та важкого озброєння, використання таких закладів Збройними силами України та збройними формуваннями і їхню присутність у межах 1 км від навчальних закладів, а також відстеження впливу конфлікту на дітей і співробітників навчальних закладів. Доступ до освіти дітей, які живуть біля лінії зіткнення, і далі обмежується у зв'язку з безпековими ризиками, що виникають через обстріли, наявність мін і невибухлих боєприпасів поблизу навчальних закладів чи дорогою до них, а також у зв'язку з тим, що внаслідок бойових дій конструкції деяких будівель навчальних закладів стали ненадійними.

Бойові дії, які тривають уздовж лінії зіткнення, як і раніше, становлять загрозу для фізичного та психічного здоров'я дітей і співробітників освітньої сфери. Місія підтвердила інформацію про 9 жертв серед цивільного населення (7 дітей і 2 дорослих), із яких четверо постраждали в результаті обстрілів поруч із навчальними закладами, а ще п'ятеро — через спрацювання невибухлих чи незастосованих боєприпасів у навчальних закладах. Життя дітей і співробітників навчальних закладів (з-поміж яких більшість — жінки) надалі наражаються на небезпеку у зв'язку з наявністю позицій

і техніки менш ніж за 1 км від навчальних закладів, а також використання приміщень навчальних закладів Збройними силами України та збройними формуваннями.

У період із січня 2015 до березня 2020 рр. СММ підтвердила пошкодження 93 навчальних закладів у 43 населених пунктах з обох боків лінії зіткнення в Донецькій і Луганській областях. У деяких випадках під час таких інцидентів у навчальних закладах перебували діти. В умовах обумовленого конфліктом припинення функціонування багатьох навчальних закладів чимало дітей змушені переходити на програми дистанційного навчання, що пропонуються іншими закладами освіти, а часом вони змушені перетинати лінію зіткнення, щоб скласти іспити або зустрітися з викладачами. У деяких випадках діти щодня перетинають лінію зіткнення, щоб потрапити на заняття.

СММ продовжує здійснювати моніторинг і звітувати про вплив конфлікту на навчальні заклади та доступ дітей до освіти, проте Місія і далі стикається з перешкодами при зборі інформації, особливо в непідконтрольних урядові районах.

Сторонам слід вжити заходів, щоб уможливити продовження навчального процесу в безпечному середовищі, а також забезпечити збереження цивільного призначення навчальних закладів, з-поміж іншого, спрямувавши додаткові зусилля на виконання взятих на себе зобов'язань із дотримання режиму припинення вогню, регулярне проведення робіт із розмінування, підвищення рівня обізнаності учнів і співробітників шкіл щодо мінної небезпеки, а також утримання від розгортання військових позицій і позицій військового типу на території навчальних закладів і поблизу них.

ВСТУП

Мандат СММ передбачає, що з-поміж інших завдань Місія звітує про безпекову ситуацію, здійснює моніторинг ситуації з дотриманням прав й основоположних свобод людини, а також надає підтримку їх дотриманню. Ця діяльність передбачає моніторинг та звітування про вплив конфлікту на можливість дітей користуватись своїми правами, як-от правом на освіту. Доступ до освіти дітей, які живуть біля лінії зіткнення, і далі обмежується у зв'язку з безпековими ризиками, що виникають через обстріли, наявність мін і невибухлих боєприпасів поблизу навчальних закладів чи дорогою до них, а також у зв'язку з тим, що конструкції деяких будівель навчальних закладів стали ненадійними унаслідок обстрілів із легкого та важкого озброєння. За даними освітнього кластера ООН в Україні, понад 670 000 школярів у 1 727 школах у підконтрольних урядові районах і 1 815 школах у непідконтрольних урядові районах Донецької та Луганської областей потребують пов'язаної з освітою допомоги¹.

З 2015 року СММ здійснює моніторинг наявності в дітей з обох боків лінії зіткнення в Донецькій і Луганській областях можливості відвідувати заняття та навчатися в безпечному середовищі. У цьому звіті викладені спостереження Місії щодо пошкоджень будівель навчальних закладів унаслідок обстрілів із легкого та важкого озброєння; небезпеки у зв'язку з наявністю мін і невибухлих боєприпасів; використання приміщень навчальних закладів Збройними силами України чи збройними формуваннями або наявності позицій чи техніки біля навчальних закладів; труднощів, із якими стикаються діти та співробітники навчальних закладів; а також наведено інформацію про перешкоджання доступу СММ до інформації стосовно навчальних закладів. У звіті охоплені результати спостережень Місії з 1 січня 2015 до 31 березня 2020 рр.

¹ Освітній кластер ООН в Україні, «Стратегія освітнього кластера: Україна 2019 – 2020рр.», жовтень 2019 р. (https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/uec_strategy_final_ukr.pdf)

ДІЯЛЬНІСТЬ СММ ІЗ МОНІТОРИНГУ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

З 2015 року СММ здійснює моніторинг ситуації з безпекою навколо шкіл і навчальних закладів у Донецькій і Луганській областях, особливо тих, що розташовані поблизу лінії зіткнення. У 2015 році моніторингова діяльність Місії зосереджувалася на пошкодженнях навчальних закладів унаслідок обстрілів із легкого та важкого озброєння. З 2016 року Місія поетапно розширювала моніторинг для фіксації інших аспектів, які впливають на навчальні заклади (наприклад, використання приміщень навчальних закладів збройними силами України та збройними формуваннями, їхня присутність у межах 1 км від навчальних закладів, а також вплив конфлікту на дітей і співробітників шкіл). Протягом цього періоду команди СММ 649 разів відвідали навчальні заклади, зокрема повторно для уточнення інформації (300 разів у підконтрольних урядові районах і 349 разів у непідконтрольних урядові районах), з-поміж яких 41 % у Луганській області та 59 % у Донецькій. У 2016 році СММ зосередила свою діяльність на оцінці пошкоджень, спричинених обстрілами з легкого та важкого озброєння, а також через використання приміщень навчальних закладів військовослужбовцями або особовим складом військового типу (для ознайомлення зі структурою відвіданих навчальних закладів див. Рис. 1 і 2). У 2017 році Місія розпочала моніторинг труднощів, із якими стикаються співробітники навчальних закладів і діти, зокрема безпекових труднощів і повідомлень

про психологічний вплив конфлікту. У 2018 і 2019 роках СММ надалі розширила географічне охоплення моніторингової діяльності, поширивши її на школи в межах 15 км від лінії зіткнення. У першому кварталі 2020 року Місія уточнювала повідомлення про пошкодження навчальних закладів. Із середини березня 2020 року навчальні заклади з обох боків лінії зіткнення були закриті у зв'язку з пандемією COVID-19. СММ відновить роботу з уточнення інформації про доступ до освіти, щойно навчальні заклади почнуть працювати і відновиться навчальний процес².

Рис.1: Навчальні заклади, відвідані СММ у 2016–2019 рр.

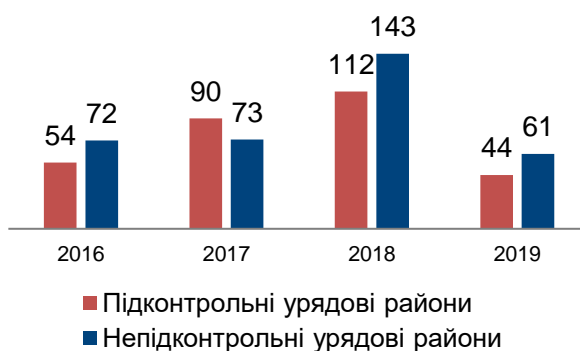
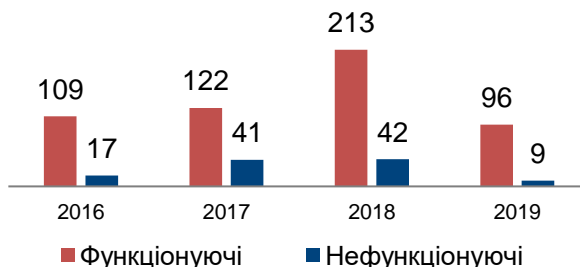

Рис.2: Стан навчальних закладів, відвіданих у 2016–2019 рр.

² У підконтрольних урядові районах навчальні заклади закриті з 12 березня. У непідконтрольних урядові районах Донецької та Луганської областей школи й університети працюють у «режимі дистанційного навчання» з 19 і 30 березня відповідно. У непідконтрольних урядові районах Донецької та Луганської областей було дозволено продовжити роботу дитячих садків, проте в деяких із них було прийнято рішення припинити роботу.

**Навчальні заклади в
Донецькій і Луганській областях,
відвідані СММ у 2018 р.**

Додаткові позначення

- Лінія зіткнення (орієнт.)
- Границя області
- ▭ Державний кордон

Тип навчального закладу

- Дитячий садок
- Школа

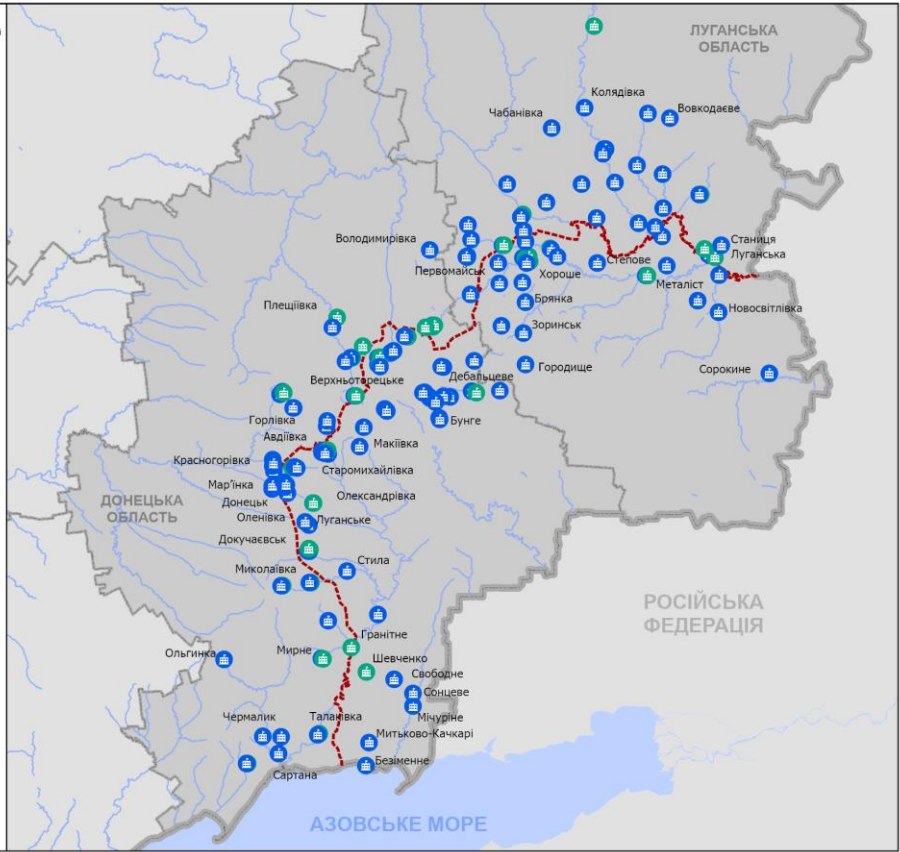
Джерела: адміністративні кордони — УКТП ООН; дорозні мережі — проект OpenStreetMap; море — VIZ (2005). Автатори MFO, інше — ОБСЄ

Система координат: WGS 1984 UTM Zone 37N

Ця мапа надається винятково для наочності. Відсутність помилок у мапі не гарантується, а її зміст не означає, що СММ ОБСЄ затверджує або ухвалює офіційний статус мапи.

© ОБСЄ 2020 Не дозволяється використовувати, копіювати, відтворювати, передавати, транслювати, продавати, ліцензувати або застосовувати без попереднього дозволу з боку ОБСЄ у письмовому вигляді

Категорія секретності (Циркуляр Місії 171071): ОБСЄ+
Створено: 21/05/2020

**Навчальні заклади в
Донецькій і Луганській областях,
відвідані СММ у 2019 р.**

Додаткові позначення

- Лінія зіткнення (орієнт.)
- Границя області
- ▭ Державний кордон

Тип навчального закладу

- Дитячий садок
- Школа

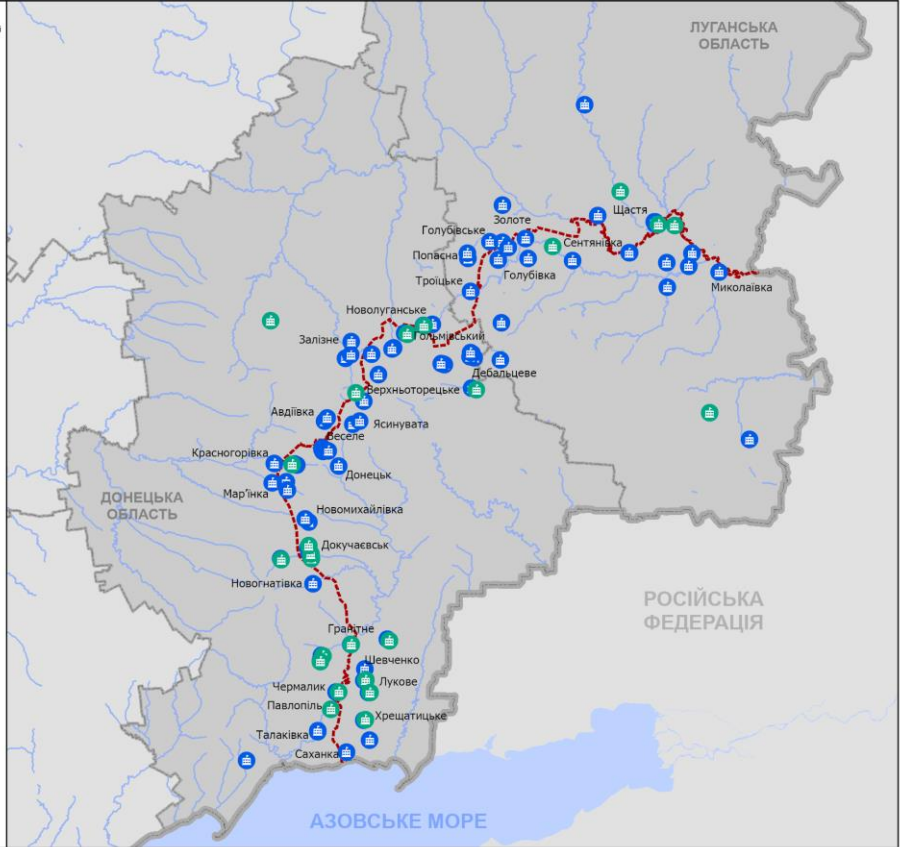
Джерела: адміністративні кордони — УКТП ООН; дорозні мережі — проект OpenStreetMap; море — VIZ (2005). Автатори MFO, інше — ОБСЄ

Система координат: WGS 1984 UTM Zone 37N

Ця мапа надається винятково для наочності. Відсутність помилок у мапі не гарантується, а її зміст не означає, що СММ ОБСЄ затверджує або ухвалює офіційний статус мапи.

© ОБСЄ 2020 Не дозволяється використовувати, копіювати, відтворювати, передавати, транслювати, продавати, ліцензувати або застосовувати без попереднього дозволу з боку ОБСЄ у письмовому вигляді

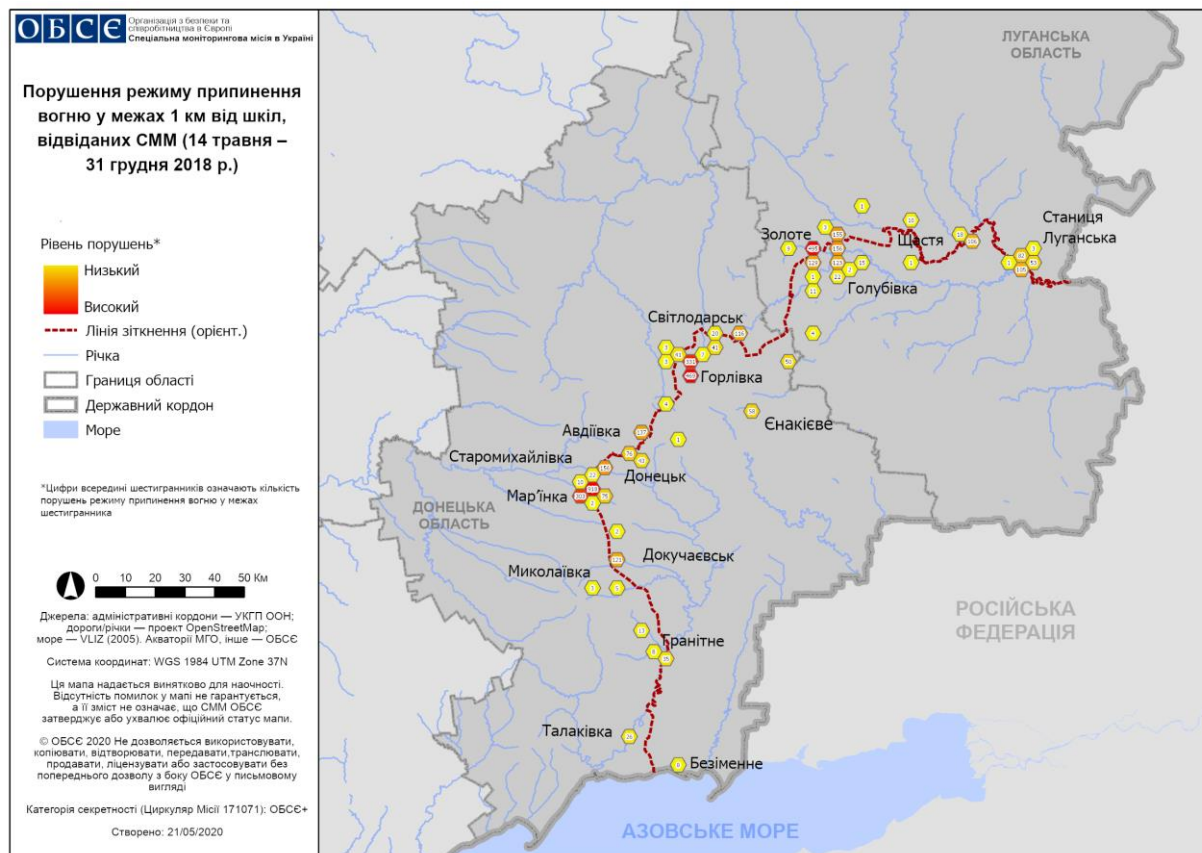
Категорія секретності (Циркуляр Місії 171071): ОБСЄ+
Створено: 21/05/2020

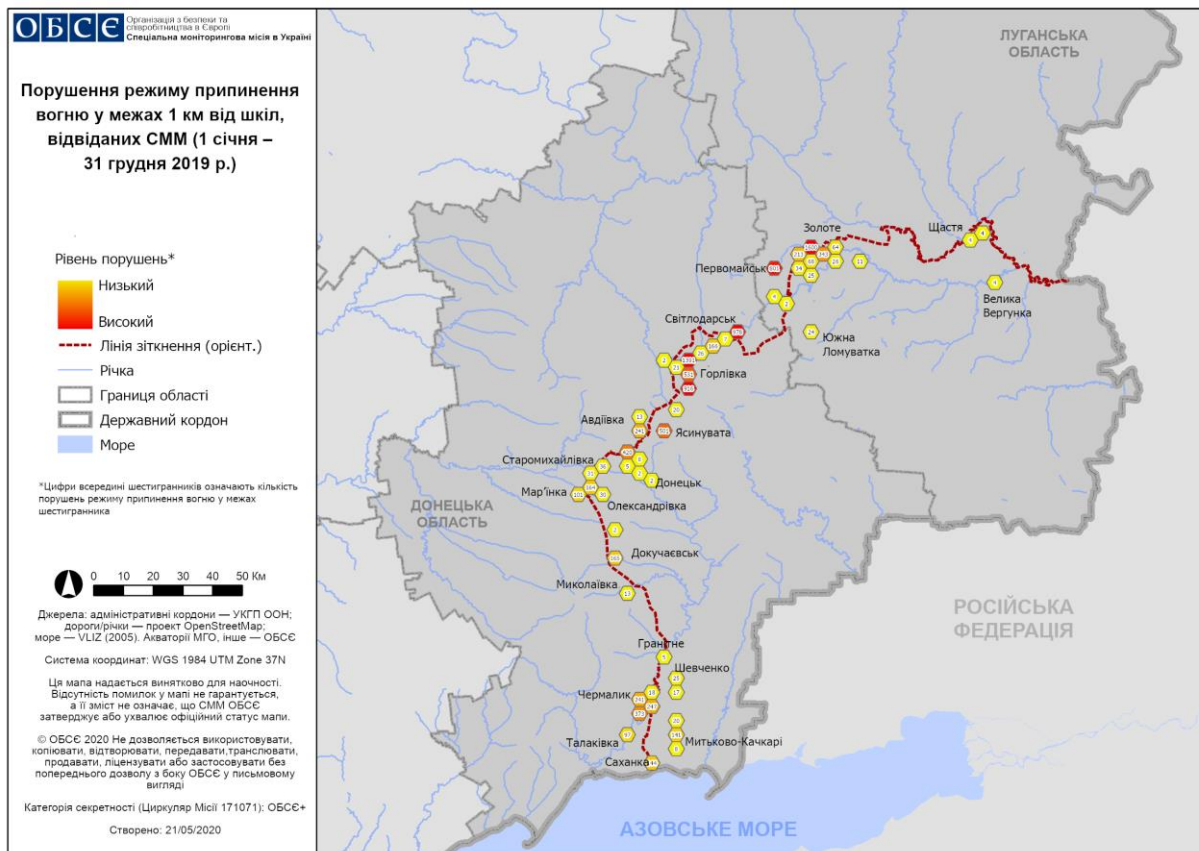
ВПЛИВ ОБСТРІЛІВ ІЗ ЛЕГКОГО ТА ВАЖКОГО ОЗБРОЄННЯ НА НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ЗА 2015–2019 РОКИ

У період із 2015 до березня 2020 рр. Місія зафіксувала практично 1,5 млн порушень режиму припинення вогню. СММ почала фіксувати дані геолокації порушень режиму припинення вогню починаючи з 14 травня 2018 року. Із 14 травня до 31 грудня 2018 року Місія зафіксувала понад 312 000 порушень режиму припинення вогню в Донецькій і Луганській областях, із яких принаймні 4 600 сталися в межах 1 км від навчальних закладів, щодо яких здійснювався моніторинг. У 2019 році СММ зафіксувала близько 300 000 порушень

режиму припинення вогню, із яких приблизно 10 000 сталися в межах 1 км від шкіл, щодо яких здійснювався моніторинг. У 2020 році Місія зафіксувала близько 60 000 порушень режиму припинення вогню, із яких орієнтовно 2 500 сталися в межах 1 км від шкіл, щодо яких здійснювався моніторинг упродовж 2019 року. Ці обставини призвели до жертв серед цивільного населення та пошкоджень навчальних закладів з обох боків лінії зіткнення у Донецькій і Луганській областях.

Жертви серед цивільного населення на території навчальних закладів і поблизу них унаслідок порушень режиму припинення вогню

З 2015 року Місія зафіксувала 9 жертв серед цивільного населення (6 хлопчиків, 1 дівчинка, 1 чоловік та 1 жінка) на території навчальних закладів та поруч із ними. Чотири жертви (у тому числі двоє загиблих) — унаслідок обстрілів. У лютому 2015 року 7-річний хлопчик загинув, коли дитячий садок у підконтрольному урядові Бахмуті (кол. Артемівськ) потрапив під обстріл, а в серпні 2015 року 56-річна жінка-охоронець школи померла від осколкових поранень, коли під обстріл потрапила школа № 25 у непідконтрольній урядові Горлівці. 17 травня 2018 року батько (віком 43 роки) учня отримав поранення під час обстрілу поблизу школи №11 у підконтрольному урядові Світлодарську. Зовсім нещодавно,

21 березня, у результаті обстрілу було поранено 17-річну дівчину на ігровому майданчику школи в непідконтрольній урядові Олександрівці. Ще 5 жертв (хлопчики віком від 9 до 13 років) зазнали поранень внаслідок спрацювання вибухових пристроїв, знайдених неподалік шкіл (детальніше про жертви серед цивільного населення див. розділ «Небезпека через наявність мін та інших вибухових пристроїв»).

Рис.3: Навчальні заклади, пошкоджені внаслідок бойових дій за 2015 – березень 2020 рр. (спостереження СММ за роками)

Пошкодження навчальних закладів

СММ фіксувала пошкодження шкіл у результаті обстрілів із легкого та важкого озброєння починаючи з 2015 року (див. вище Рис. 3). Сукупно Місія зафіксувала та повідомила про пошкодження 93 навчальних закладів у 43 населених пунктах (деякі школи зазнавали пошкоджень неодноразово, у різні роки та по декілька разів протягом року). Із 2015 до 2018 рр. СММ констатувала тенденцію до зменшення кількості випадків пошкодження навчальних закладів унаслідок обстрілів із легкого та важкого озброєння (пошкодження 34 навчальних закладів у 2015 році та 6 навчальних закладів у 2018 році). Однак у 2019 році кількість таких випадків збільшилася, адже було зафіксовано пошкодження 15 навчальних закладів.

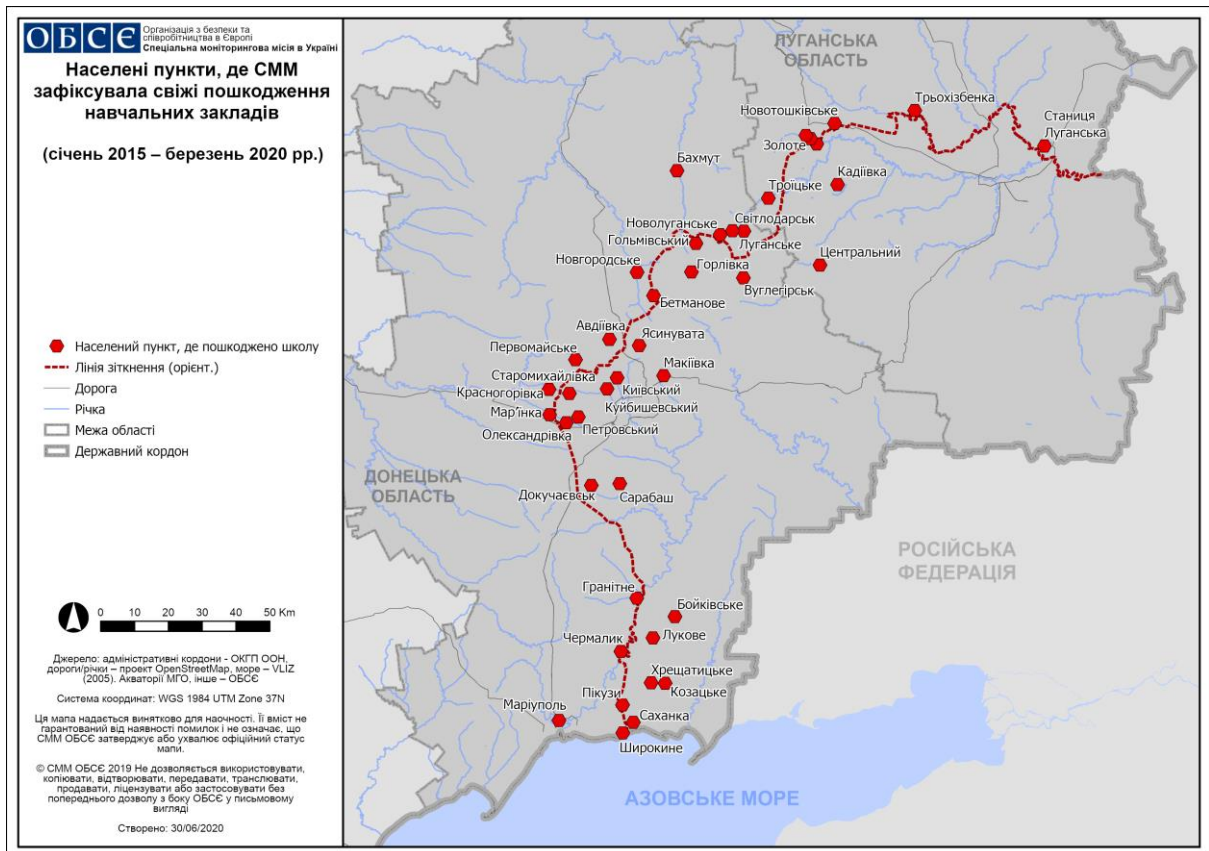

Школа в Широкиному, пошкоджена внаслідок обстрілу у 2015 році

У першому кварталі 2020 року Місія повідомляла про пошкодження 2 навчальних закладів. Як зазначалося вище, певні навчальні заклади діставали пошкодження неодноразово. Наприклад, у 2018 році школа №11 у підконтрольному урядові Світлодарську зазнавала пошкоджень унаслідок обстрілу двічі (у січні й травні).

У непідконтрольних урядові районах Донецької області школа № 27 у Докучаєвську була пошкоджена тричі в результаті обстрілів у період із лютого до травня 2018 року. У непідконтрольних урядові районах Луганської області школу № 4 у Золотому-5 (Михайлівці) через обстріли з легкого та важкого озброєння було пошкоджено 15 разів у період із 25 грудня 2018 до 31 грудня 2019 рр. У зв'язку з нестабільною безпековою ситуацією цю школу закрили 8 лютого 2019 року, а 5 березня 2019 року вона відновила роботу. У школі навчаються 87 дітей шкільного віку та 12 дошкільнят із нефункціонуючого дитсадка, розташованого за 800 м від школи.

У період із 1 січня 2016 до 31 березня 2020 рр. СММ отримала інформацію про ймовірні пошкодження 8 навчальних закладів на додачу до зазначених вище, однак уточнити ці повідомлення не вдалося з міркувань безпеки.

Ремонт пошкоджених навчальних закладів

У 2018 і 2019 роках Місія констатувала, що 12 навчальних закладів (3 в підконтрольних і 9 у непідконтрольних урядові районах), як і раніше, потребували ремонту з огляду на спричинені конфліктом пошкодження, які в деяких випадках були завдані кількома місяцями раніше. В адміністраціях дитсадка № 191 і школи № 74 в Донецьку командам СММ повідомили, що обидва заклади не функціонують із 2014 та 2015 рр. відповідно, оскільки не вдалося отримати фінансування через те, що ці заклади розташовані дуже близько до лінії зіткнення, та ймовірність того, що їх буде знову пошкоджено. У підконтрольній урядові Попасній функціонуюча школа була пошкоджена в результаті обстрілу у 2014 році. У вересні 2018 року адміністрація школи повідомила команді Місії про те,

що деякі ремонтні роботи були проведені, проте Луганська обласна державна адміністрація не має у своєму розпорядженні коштів для завершення ремонту. 16 листопада 2019 року спостерігачі відвідали згадану школу № 4 у Золотому-5 (Михайлівці) і констатували, що пошкодження стін і вікон на кількох поверхах будівлі досі не відремонтовані. Як зазначалося вище, із грудня 2018 року ця школа була пошкоджена 15 разів, переважно внаслідок вогню зі стрілецької зброї. Золоте-5 (Михайлівка) та райони навколо цього населеного пункту є вогнищем напруженості, де СММ постійно фіксує порушення режиму припинення вогню.

За даними освітнього кластера ООН в Україні, сукупно за період із січня 2017 до червня 2019 рр. допомогу на проведення ремонтних робіт у зв'язку з пов'язаними з конфліктом пошкодженнями отримали 398 навчальних закладів³. Згідно зі «Стратегією освітнього кластера ООН: Україна 2019–2020 рр.» 226 навчальних закладів потребують ремонту через спричинені конфліктом пошкодження⁴. Співробітники деяких навчальних закладів повідомили Місії про те, що отримали від міжнародних і неурядових організацій допомогу на ремонт пошкоджених у зв'язку з конфліктом шкіл, зокрема двох у підконтрольному урядові Новолуганському та непідконтрольній урядові Кадіївці (кол. Стаханов).

Підтвердження відданості припиненню вогню з нагоди початку навчального року

У рамках роботи Тристоронньої контактної групи (ТКГ) сторони підтвердили відданість дотриманню режиму припинення вогню з нагоди початку навчального року у 2016, 2017 і 2018 роках. Після початкового зниження кількості зафіксованих порушень режиму припинення вогню щороку Місія знову констатувала зростання їхньої кількості до попереднього рівня через кілька днів або тижнів. У 2019 році сторони підтвердили відданість дотриманню режиму

припинення вогню 21 липня, проте тенденції були аналогічними⁵.

Рано-вранці деякі діти вже були у школі, а інші — на підході до неї. Коли розпочався обстріл, діти одразу ж почали укриватися у шкільних коридорах,

— розповідали команді СММ мирні жителі після обстрілу, що стався 14 лютого 2020 року в непідконтрольній урядові Старомихайлівці

У період із 21 липня і до кінця 2019 року Місія зафіксувала понад 1 470 порушень режиму припинення вогню в межах 1 км від відвіданих командами СММ шкіл, тимчасом 470 із цих порушень сталися протягом останніх 2 тижнів 2019 року, після того як 18 грудня 2019 року було повторно підтверджено відданість дотриманню режиму припинення вогню, про яку було оголошено 21 липня.

У деяких випадках учні перебували в навчальних закладах під час обстрілів із легкого та важкого озброєння. Наприклад, директорка школи №2 у підконтрольній урядові Мар'їнці повідомила спостерігачам про те, що 11 квітня 2017 року учнів евакуювали в підвал школи на 20 хвилин під час обстрілу, що стався приблизно о 09:00.

---

³ Стратегія освітнього кластера в Україні. Витяги зі Стратегії освітнього кластера за 2017, 2018 і 2019 роки (<https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/ukraine/education>).

⁴ Освітній кластер ООН в Україні, «Стратегія освітнього кластера: Україна 2019–2020 рр.», жовтень 2019 р.

⁵ У 2016 році підтвердження відданості режиму припинення вогню було впроваджене 31 серпня; одразу після цього Місія констатувала зменшення кількості порушень режиму припинення вогню на 80 %, однак через 60 днів кількість таких порушень перевищила середній щоденний показник, зафіксований протягом 7 днів до підтвердження відданості припиненню вогню. У 2017 році підтвердження відданості дотриманню режиму припинення вогню набуло чинності 25 серпня, після цього СММ констатувала зменшення кількості порушень режиму припинення вогню на 93 %, однак через 29 днів кількість таких порушень перевищила рівень, зафіксований до такого підтвердження. У 2018 році підтвердження відданості припиненню вогню було впроваджене 29 серпня; після цього Місія констатувала зменшення кількості порушень режиму припинення вогню на 60 %, однак через 9 днів кількість таких порушень перевищила рівень, зафіксований до такого підтвердження. У 2019 році підтвердження відданості дотриманню режиму припинення вогню набуло чинності 21 липня, після чого СММ констатувала зменшення кількості порушень режиму припинення вогню на 80 % супроти показника, зафіксованого до такого підтвердження. Через 24 дні після підтвердження відданості припиненню вогню рівень збройного насильства сягнув половини показника, зафіксованого до такого підтвердження, а 29 серпня (через 40 днів після підтвердження відданості припиненню вогню) перевищив цей показник.

21 березня 2019 року директорка школи №116 у непідконтрольному урядові Донецьку розповіла СММ, що учні були у приміщенні школи, коли о 07:00 стався обстріл зі стрілецької зброї. Команда Місії бачила пошкодження стіни на північно-західній стороні будівлі школи, яке утворилося ймовірно внаслідок вогневого ураження з великокаліберного кулемета. З 2015 року Мар'їнка була «гарячою точкою», де школи завжди були під загрозою пошкоджень унаслідок обстрілів із легкого та важкого озброєння, і з початку конфлікту кілька закладів були пошкоджені. Пізніше, у квітні 2019 року, учні та співробітники перебували у приміщенні згаданої школи № 4 у непідконтрольному урядові Золотому-5 (Михайлівці), коли між 09:30 і 10:30 стався обстріл. Вони змушені були сховатися у шкільному укритті, а вийшли звідти о 13:00, коли з території школи вилучили невибухлий боєприпас. У 2020 році жителі непідконтрольної урядові Старомихайлівки розповіли спостерігачам, що рано-вранці 14 лютого обстріл розпочався саме перед початком занять. Діти у школі були змушені укритися в коридорах, а інших обстріл застав їх під відкритим небом, коли вони йшли до школи. 19 лютого безпілотний літальний апарат СММ зафіксував, ймовірно, вирву на футбольному полі приблизно за 80 м від будівлі школи.

Мої онуки гралися біля школи, коли почався обстріл. Я схопила їх і забрала в будинок. Вони досі у шоковому стані, не можуть спати, я хвилююся за них,

— розповіла 50-літня жінка членам патруля Місії, які в березні 2019 року фіксували пошкодження школи внаслідок обстрілу в підконтрольному урядові Золотому-2 (Карбоніті).

НЕБЕЗПЕКА ЧЕРЕЗ НАЯВНІСТЬ МІН ТА ІНШИХ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ

Наявність мін та інших вибухових пристроїв залишається однією з найсерйозніших загроз, на які наражається цивільне населення в охоплених конфліктом Донецькій і Луганській областях. Стаття 6 Меморандуму від 19 вересня 2014 року та Рішення ТКГ щодо протимінної діяльності від 3 березня 2016 року забороняють встановлення нових мін і передбачають вилучення усіх встановлених раніше мін, картування, позначення та огороження забруднених районів, а також підвищення рівня обізнаності цивільного населення про пов'язані з мінами ризики.

Залишки боєприпасів, виставлені у школі в непідконтрольній урядові Олександрівці

У період із 1 січня 2016 до 31 березня 2020 рр. 11 дітей загинули і ще 56 зазнали поранень через спрацювання мін та інших вибухових пристроїв (15 у 2016 році, 20 у 2017 році, 21 у 2018 році, 10 у 2019 році й 1 у 2020 році). 87 % від загальної кількості постраждалих і загиблих дітей — хлопчики⁶. П'ять із цих випадків сталися на території навчальних закладів через спрацювання невибухлих чи незастосованих боєприпасів.

У березні 2016 року у школі № 4 у непідконтрольному урядові Докучаєвську два 13-річні хлопчики отримали поранення (один із них зазнав тяжких поранень) внаслідок вибуху боєприпаса до великокаліберного кулемета, який один із них приніс до класної кімнати. У листопаді 2017 року 9-річний хлопчик загинув, а ще два хлопчики (9 і 10 років) дістали поранення внаслідок детонації невибухлого боєприпаса, який вони знайшли на ігровому майданчику школи № 110 у Петровському районі непідконтрольного урядові Донецька.

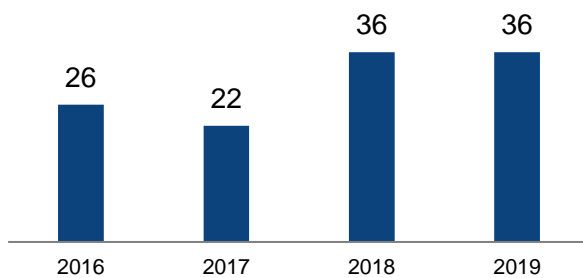
Протимінна діяльність регулярно на порядку денному Робочої групи з безпекових питань (РГБ) ТКГ. У якості Координатора РГБ Голова Місії неодноразово наголошував на важливості здійснення протимінної діяльності. Завдяки докладеним СММ зусиллям на початку 2019 року сторони погодилися надати гарантії безпеки для проведення перевірки та вилучення мін на ділянках місцевості в межах 1 км від деяких навчальних закладів поблизу лінії зіткнення. Для цього в період із 6 до 12 лютого 2019 року Місія сприяла встановленню локального режиму припинення вогню та здійснювала моніторинг його дотримання для уможливлення проведення робіт із розмінування довкола 4 шкіл та 1 дитячого садка в підконтрольних урядові Гранітному, Миколаївці, Золотому-4 (Родіні) та Станиці Луганській, а також на територіях 3 шкіл і 2 дитячих садків у непідконтрольних урядові Гольмівському й Оленівці.

⁶ СММ систематично фіксує жертви серед цивільного населення починаючи з 2016 року. Із 67 жертв серед дітей — 58 хлопчиків і 9 дівчат (51 випадок стався в підконтрольних урядові районах і 16 випадків — у непідконтрольних урядові районах); 70 % (47 випадків) від загальної кількості інцидентів сталися в Донецькій області, а решта — у Луганській.

Попри викладене вище, СММ не може підтвердити, що в цих районах немає мін або невибухлих боєприпасів. Упродовж першого кварталу 2020 року сторони не надсилали запити на надання гарантій безпеки для забезпечення локальних режимів припинення вогню з метою проведення перевірок і робіт із розмінування поблизу навчальних закладів. З огляду на це Місія не залучалася до сприяння встановленню локальних режимів тиші та здійснення моніторингу їх дотримання з такою метою.

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ПОБЛИЗУ ВІЙСЬКОВИХ ПОЗИЦІЙ АБО ПОЗИЦІЙ ВІЙСЬКОВОГО ТИПУ ТА ТЕХНІКИ (НА ВІДСТАНІ МЕНШЕ 1 КМ)⁷

Рис.4: Функціонує навчальні заклади, у межах 1 км від яких зафіксована військова присутність або присутність військового типу

Через військову присутність і присутність військового типу поблизу навчальних закладів об'єкти освітньої інфраструктури зазнають пошкодження і руйнування, а життя дітей і вчителів наражаються на небезпеку.

У 2018 і 2019 роках Місія констатувала збільшення кількості випадків, коли озброєння та позиції розміщувалися менш ніж за 1 км від функціонуючих навчальних закладів, якщо порівнювати з 2016 і 2017 роками (див. вище Рис. 4). У 2019 році в межах 1 км від 36 функціонуючих навчальних закладів (21 у підконтрольних і 15 у непідконтрольних урядові районах) СММ зафіксувала:

- полігони;
- цивільні та адміністративні будівлі, що використовувалися Збройними силами України та збройними формуваннями;

- військові об'єкти й об'єкти військового типу, а також військові споруди та споруди військового типу.

У деяких випадках СММ фіксувала військову присутність і присутність військового типу на відстані від 100 до 150 м від навчальних закладів. У підконтрольних урядові районах Місія зафіксувала полігон Збройних сил України в межах 1 км від діючої школи. У непідконтрольних урядові районах об'єкт збройних формувань був розміщений приблизно за 150 м від місцевої школи, а в іншому районі за 500 м від школи була розміщена позиція військового типу.

СММ і далі фіксує використання приміщень функціонуючих і нефункціонуючих навчальних закладів з обох боків лінії зіткнення. Використання цих приміщень у такий спосіб може перетворити їх на військові цілі⁸. У разі використання функціонуючої школи учні і співробітники навчального закладу постійно наражаються на небезпеку; навіть якщо заклад вже не функціонує, його використання становить загрозу для життя мирного населення у випадку відкриття по ньому вогню, адже часто школи та дитячі садки розміщені в житлових районах.

⁷ Керуючись принципом «Не нашкодь», СММ не розголошуватиме місця з військовою присутністю або позиції в межах 1 км від функціонуючих навчальних закладів та вказуватиме лише статистичні дані на основі власних спостережень, а також інформацію про вплив на дітей.

⁸ Див. МКЧХ «Звичайні норми міжнародного гуманітарного права», норма 10 «Втрата цивільним об'єктом захисту від нападу» (https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf).

Використання нефункціонуючих навчальних закладів може також унеможливити проведення ремонтно відновлювальних робіт, щоб такі заклади знову запрацювали. Крім того, використання приміщень навчальних закладів озброєними елементами змушує дітей добиратися до інших навчальних закладів деінде.

«Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів» розроблені Глобальною коаліцією на захист освітніх установ від нападів, до складу якої входять міжнародні неурядові організації, а також Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) й Організація ООН із питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), для захисту шкіл й університетів наполегливо закликають усі сторони конфлікту не використовувати навчальні заклади у будь-яких цілях, спрямованих на підтримку військової діяльності або діяльності військового типу⁹.

Місія констатувала збільшення військової присутності та присутності військового типу в межах 1 км від навчальних закладів, водночас у 2019 році загалом спостерігалось зменшення кількості випадків використання навчальних закладів, якщо порівнювати з 2016 роком. У 2016 році СММ зафіксувала 18 навчальних закладів, які використовували Збройні сили України або збройні формування; у 2019 році їхня кількість зменшилася до 10 (6 у підконтрольних і 4 у непідконтрольних урядові районах)¹⁰. Серед зазначених 10 закладів були 2 функціонуючі дитячі садки,

що використовувалися членами збройних формувань (один із дитсадків — з 2016 року). Наприклад, у 2017 році в підконтрольному урядові Теплому Місія повідомила про часткове використання діючої школи. У 2018 році співробітники навчального закладу повідомили спостерігачам про те, що військові залишили приміщення в серпні 2018 року. Команда СММ не зафіксувала їхньої присутності під час відвідування цієї школи у вересні 2018 року. Крім того, члени збройних формувань використовували школу в непідконтрольному урядові Калиновому з 2015 до 2017 рр. Будівля школи зазнала пошкоджень внаслідок обстрілів. У 2017 році збройні формування залишили будівлю після того, як там розпочалися ремонтні роботи. Наразі школа є функціонуючим навчальним закладом.

⁹ Див. «Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів», грудень 2014 р. (https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/vkazivki_iz_zahistu_shkil_ta_universitetiv_vid_vikorista_nnya_u_vijskovih.pdf)

¹⁰ У 2019 році 2 заклади в підконтрольних і 3 заклади в непідконтрольних урядові районах Донецької області, а також 4 заклади в підконтрольних урядові районах та 1 заклад у непідконтрольному урядові районі Луганській області.

ТРУДНОЩІ, ІЗ ЯКИМИ СТИКАЮТЬСЯ ДІТИ ТА СПІВРОБІТНИКИ ШКІЛ

Конфлікт негативно позначається на психологічному стані дітей і співробітників навчальних закладів у населених пунктах поблизу лінії зіткнення. Персонал і адміністрація шкіл розповідали спостерігачам, що діти страждають від тривожності, а через постійні обстріли в них почали розвиватися порушення мовлення. У деяких населених пунктах, щоб відвідувати заняття, діти змушені перетинати лінію зіткнення.

Школа в непідконтрольній урядові Саханці Донецької області, січень 2017 р.

Коли у вересні 2018 року спостерігачі відвідували навчальні заклади, співробітники шкіл описували негативні наслідки конфлікту для дітей. Наприклад, у підконтрольному урядові Золотому-3 (Стахановці) співрозмовники підкреслили, що прогресуюче погіршення умов життя (безробіття та відсутність доступу до базових послуг) у певних районах дедалі більше негативно впливає на сім'ї, а особливо — на дітей. У 2019 році співробітники цієї ж школи зазначили у розмові з командою СММ, що погіршення умов життя негативно позначається на фізичному та психічному здоров'ї учнів.

У вересні 2019 року в непідконтрольному урядові Дебальцевому співробітники навчального закладу зазначили, що конфлікт серйозно вплинув на дітей: вони лякалися та негативно реагували при неочікуваних звуках, «навіть коли просто гупали двері». Вчителі та персонал школи розповіли команді Місії, що їх непокоїть безпека дітей. За словами представника шкільної адміністрації в дитячому садку № 2 в підконтрольній урядові Станиці Луганській, у деяких дітей почали виникати порушення мовлення. На початку вересня 2018 року психолог із підконтрольної урядові Волновахи, який регулярно відвідував підконтрольний урядові Чермалик (населений пункт на лінії зіткнення) повідомив команді СММ про те, що діти в цьому населеному пункті зазнають психологічних страждань, а в деяких із них через конфлікт почали розвиватися порушення мовлення.

Згідно з наказами Міністерства освіти і науки України №127 (від 1999 року) і №509 (від 2018 року), школи по всій Україні уповноважені надавати психологічну допомогу та повинні мати штатного психолога або соціального педагога. Проте у 2018 і 2019 роках співрозмовники з майже 80 % шкіл, які відвідали спостерігачі, заявили, що в них у навчальних закладах немає психолога. У підконтрольних урядові районах співрозмовники повідомили спостерігачам про те, що психологічна підтримка забезпечувалася українською владою, міжнародними організаціями чи міжнародними неурядовими організаціями.

У невідконтрольних урядові районах, за словами співрозмовників, психологічна підтримка не надавалася. Такої підтримки потребують не лише діти, але і вчителі, адміністрація та допоміжний персонал шкіл.

Свобода пересування цивільного населення і доступ до закладів освіти

У низці населених пунктів уздовж лінії зіткнення вже немає навчальних закладів, оскільки школи закрили у зв'язку з конфліктом. Як зазначено на Рис. 2 вище, команди Місії 109 разів відвідували школи, що позакривалися через конфлікт. В інших випадках заклади освіти, які діти раніше відвідували в сусідніх населених пунктах, наразі розміщені на протилежному боці лінії зіткнення. У таких випадках дітям доводиться добиратися до інших населених пунктів на шкільному автобусі або на громадському чи приватному транспорті. Наприклад, у підконтрольних урядові районах діти з Павлополя, де школу закрили на початку конфлікту, проїжджають 9 км до Талаківки. Школа №42 в невідконтрольному урядові Вуглегірську, одна з двох шкіл у цьому населеному пункті, була пошкоджена у 2014 році внаслідок конфлікту, а у 2015 році стала непридатною для експлуатації. Станом на вересень 2019 року, за спостереженнями СММ, там не було проведено жодних ремонтних робіт. Більшість із 450 учнів, які ходили до школи, перевели до іншої школи в цьому ж населеному пункті, де вже навчалися на 100 учнів більше, ніж передбачені 400 школярів. Решта учнів тепер їздять на навчання до кількох шкіл у розташованому приблизно за 12 км невідконтрольному урядові Єнакієвому. Після того, як на початку конфлікту школа в невідконтрольному урядові Нікішиному

була суттєво пошкоджена, діти змушені були долати 12 км, щоб потрапити до школи в невідконтрольній урядові Петропавлівці.

Помітні пошкодження будівлі школи №42 в невідконтрольному урядові Вуглегірську, 2018 р.

У деяких випадках діти мусять перетинати лінію зіткнення, щоб потрапити на заняття. У 2018 році Місії повідомили про 2 дітей із невідконтрольної урядові Старомар'івки (розташованої за 1 км від лінії зіткнення), які перетинали лінію зіткнення, щоб відвідувати дитячий садок у підконтрольному урядові Гранітному. Станом на березень 2020 року діти досі змушені перетинати лінію зіткнення, щоб потрапити на заняття. У квітні 2019 року, за словами директорки школи в підконтрольному урядові Верхньоторецькому, 24 учні перетинають лінію зіткнення з невідконтрольних урядові районів, щоб навчатися у школі. Коли збройні формування закрили цей маршрут у період із 19 березня до 25 жовтня 2019 року, учні більше не мали можливості відвідувати школу. Директорка школи у Верхньоторецькому розповіла команді СММ, що на цей період для цих учнів було розроблено альтернативний навчальний процес за допомогою онлайн-програм дистанційного навчання.

У 2018 році адміністрація школи №1 у підконтрольному урядові Щасті Луганської області повідомила команді Місії про те, що учні з непідконтрольних урядові районів долучаються до програм дистанційного навчання, а щонайменше 1 раз на рік вони мають перетинати лінію зіткнення, щоб скласти іспити.

У 2019 році співробітники адміністрацій шкіл у підконтрольних урядові районах Донецької області повідомили СММ, що понад 450 учнів із непідконтрольних урядові районів приєдналися до програм дистанційного навчання в підконтрольних урядові районах. Учні, зараховані до участі в цих програмах, зазвичай мають перетинати лінію зіткнення один або два рази на рік, щоби скласти іспити, або частіше, якщо їм треба зустрітися з вчителями, які ведуть навчальний процес у рамках програми. Наприклад, у підконтрольній урядові Мар'їнці спостерігачі дізналися, що 7 учнів із непідконтрольних урядові районів відвідували школу в підконтрольних урядові районах у межах спеціальної програми дистанційного навчання. За даними Освітнього кластера ООН в Україні, приблизно 19 000 дітей навчаються за програмами дистанційного навчання в тій чи іншій формі¹¹. У 2019 році близько 4 920 дітей із непідконтрольних урядові районів (80 % з Донецької області) займалися за програмами дистанційного навчання¹².

Школи в підконтрольній урядові Мар'їнці та непідконтрольному урядові Докучаєвську

У 2019 році спостерігачі спілкувалися зі співробітниками багатьох шкіл у населених пунктах поблизу лінії зіткнення для висвітлення їхнього досвіду роботи у школах під час конфлікту. Двома серед цих населених пунктів були підконтрольна урядові Мар'їнка та непідконтрольний урядові Докучаєвськ. Обидва населені пункти розташовані неподалік лінії зіткнення; у них проживають приблизно 10 000 і 25 000 жителів відповідно. Упродовж цих років СММ повідомляла про пошкодження і жертви серед цивільного населення в обох населених пунктах і сусідніх районах.

Школа в підконтрольній урядові Мар'їнці

1 жовтня в підконтрольній урядові Мар'їнці команда Місії відвідала школу №2, розташовану в північно-східній частині міста поблизу лінії зіткнення. Директорка школи розповіла спостерігачам, що будівлю декілька разів було пошкоджено внаслідок обстрілів із легкого та важкого озброєння.

¹¹ Освітній кластер ООН в Україні, «Стратегія освітнього кластера: Україна 2019–2020 рр.», 23 вересня 2019

р. (https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/1_ukraine_education_cluster_strategy_final_23.09.2019_eng.pdf)

¹² За інформацією освітнього кластера в Україні, листопад 2019 р.

До конфлікту у школі навчалися 350 учнів, але до 2017 року їхня кількість зменшилася практично на половину. Утім протягом останніх двох років кількість учнів зросла до майже 200. У школі навчаються діти не лише з Мар'їнки, але й сусідніх підконтрольних урядові населених пунктів: Курахового, Георгіївки та Победи. Під час попереднього візиту до школи директорка розказала спостерігачам, що 11 квітня 2017 року учнів на 20 хвилин евакуювали до підвалу школи під час обстрілу, що розпочався орієнтовно о 09:00.

Саморобне укриття в підвалі школи №3 у непідконтрольному урядові Докучаєвську, 2019 р.

У період із кінця серпня до жовтня 2019 року команди СММ неодноразово відвідували школу №3 в непідконтрольному урядові Докучаєвську. До конфлікту у школі навчалися приблизно 420 учнів. У 2014 році школа перестала функціонувати через погіршення безпекової ситуації. У той період часу будівлю школи було пошкоджено в результаті обстрілу. Ремонт провели лише у 2015 році, і школа поступово відновила свою роботу. У 2018 і 2019 роках кількість учнів зросла з 333 до 352. Директорка (30–39 років) школи

розповіла спостерігачам, що 29 вересня 2019 року під час першої зміни учням і співробітникам школи довелося 4 рази ховатися через обстріл в укритті в підвалі школи. Під час попереднього візиту 28 серпня 2019 року спостерігачі бачили укриття в підвалі, яке було заставлено дерев'яними стільцями та лавками, а вікна були закладені мішками з піском, щоб запобігти пораненню всіх тих, хто був в укритті, осколками й ударними хвилями. Дитячий садок №11 розташований за кілька сотень метрів від школи №3. Директорка дитячого садка розповіла спостерігачам, що в закладі немає укриття, а під час обстрілів із легкого чи важкого озброєння діти та співробітники були змушені разом укриватися в єдиному коридорі будівлі, де немає вікон. Вона додала, що іноді над майданчиком, де гралися діти, було чути свист куль.

ПЕРЕШКОДИ ДОСТУПУ СММ ДО НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

СММ неодноразово стикалася з перешкодами при зборі інформації та звітуванні про ситуацію з навчальними закладами і доступ дітей до освіти. У 2016 і 2017 роках Місії відмовляли в доступі до закладів або в наданні інформації про заклади у 20 і 39 випадках відповідно по обидві сторони лінії зіткнення. Більшість випадків відмови сталися в непідконтрольних урядові районах. У вересні і жовтні 2018 року команди СММ у 80 випадках (здебільшого в непідконтрольних урядові районах) стикалися з перешкодами у доступі до місць, де розташовані навчальні заклади, або в отриманні інформації стосовно закладів освіти. Загалом того року спостерігачі стикалися з перешкодами у 76 зі 143 шкіл, які вони відвідали в непідконтрольних урядові районах Донецької та Луганської областей, а також у 4 випадках за 112 закладів, які були відвідані в підконтрольних урядові районах¹³. У деяких розміщених у непідконтрольних урядові районах школах, які спостерігачі відвідували неодноразово, їм постійно відмовляли в доступі. Співробітники шкіл часто говорили командам Місії, що для відвідування школи та спілкування з персоналом вони мають отримати письмовий дозвіл від осіб, яким належить фактичний контроль. Іноді співробітники шкіл не відкривали спостерігачам двері, стверджуючи, що їм не дозволено спілкуватися з ОБСЄ.

30 листопада 2018 року особи, яким належить фактичний контроль в окремих районах Луганської області, у листі попередили Місію не вдаватися до спроб налагодити контакт із представниками навчальних та інших «закладів» «без узгодження» з тими, кому належить фактичний контроль. У підконтрольних урядові районах один співрозмовник сказав команді СММ, що для спілкування з Місією їм необхідне погодження від їхніх керівників або голови військово-цивільної адміністрації. На початку навчального року, з вересня до жовтня 2019 року, СММ стикалася з перешкодами в 19 зі 105 відвіданих шкіл і дитячих садків. Усі перешкоди сталися в непідконтрольних урядові районах. Патрулям СММ, які відвідували ці заклади, казали, що для того щоб отримати будь-яку інформацію, їм необхідно звернутися за «дозволом» до осіб, яким належить фактичний контроль.

¹³ Див. Тематичний звіт СММ «Обмеження свободи пересування та інші перешкоди у виконанні мандата СММ за липень–грудень 2018 р.», лютий 2019 р.

ЗАКЛЮЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Упродовж останніх 6 років чимало школярів у Донецькій і Луганській областях на сході України провели значну частину свого дитинства в умовах постійної загрози насильства та небезпеки у зв'язку з конфліктом. Молодші діти провели в таких умовах увесь період свого навчання у школі. Школярі та вчителі на лінії зіткнення постійно наражаються на небезпеку через обстріли з легкого та важкого озброєння, а також через наявність мін та невибухлих боєприпасів, що забруднюють ці райони. Їм загрожує смерть і поранення, а їхні школи через пошкодження можуть стати непридатними для експлуатації. Загалом із 2015 до 2018 рр. Місія відзначила тенденцію до зменшення кількості пошкоджень діючих закладів освіти внаслідок обстрілів із легкого та важкого озброєння, однак у 2019 році кількість таких випадків знову зросла. Низка цих навчальних закладів діставали пошкодження неодноразово та потребують значного ремонту. У першому кварталі 2020 року СММ зафіксувала пошкодження 2 діючих закладів освіти. З огляду на те, що вони розміщені поблизу лінії зіткнення, та з урахуванням ризику повторних пошкоджень, деякі школи зіткнулися з труднощами в отриманні ресурсів для проведення ремонтних робіт.

За цих обставин діти виявляються чи не найуразливішою верствою населення. Сторони і далі обмежують основоположне право дітей на безпечне середовище для навчання і життя без страху. На них впливають не лише такі прямі наслідки конфлікту, як смерть і поранення; багатьом із них загрожують довготривалі психічні наслідки через постійне перебування в умовах насильства вздовж лінії зіткнення.

У деяких випадках діти та їхні батьки вимушені їхати до інших населених пунктів, щоб дістатися функціонуючих шкіл, а інші перетинають лінію зіткнення, щоб потрапити на заняття. Деякі школи вдалися до проведення навчального процесу за допомогою онлайн-програм.

З метою забезпечення безпеки дітей і співробітників шкіл сторони повинні дотримуватися своїх зобов'язань щодо припинення вогню. СММ знову підкреслює, що сторонам необхідно утриматися від розміщення військових засобів і засобів військового типу біля шкіл і дитячих садків, щоб уберегти їхній статус цивільних об'єктів. Розміщення позицій або техніки біля шкіл підвищує ризик пошкодження навчальних закладів унаслідок обстрілів із легкого та важкого озброєння, а також жертв серед дітей і співробітників цих закладів. Сторони повинні дотримуватися зобов'язань, взятих на себе згідно з положеннями Меморандуму від вересня 2014 року і Рішення ТКГ щодо протиміної діяльності від березня 2016 року, та позначати й огорожувати ділянки, які необхідно очистити від мін, а також за допомогою тренінгів підвищувати рівень обізнаності цивільного населення щодо небезпеки, пов'язаної з мінами та невибухлими боєприпасами. Крім того, Місія закликає сторони проводити регулярні перевірки та розмінювати ділянки місцевості навколо шкіл, а також проводити тренінги для школярів і співробітників навчальних закладів для підвищення рівня їхньої обізнаності.